

SELÇUKLULARIN BATI (İRAN) HAREKÂTI WESTERN OPERATION (İRAN) OF THE SELJUKS

AHMET TOKSOY

Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Assoc. Prof. Dr. Adnan Menderes University, Faculty of Science and Letters, Department of History
ahmet.toksoy@adu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-9176-0165>

Atıf / Citation

Toksoy, A. 2020. "Selçukluların Batı (İran) Harekâtı". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*. 68, (Mayıs-May 2020). 367-376

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü- *Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi- *Received Date* : 07.01.2020
Kabul Tarihi- *Accepted Date* : 07.04.2020
Yayın Tarihi- *Date Published* : 31.05.2020
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4321>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate® programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - *Journal of Turkish Researches Institute*
TAED-68, Mayıs - May 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851
www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

SELÇUKLULARIN BATI (İRAN) HAREKÂTI WESTERN OPERATION (IRAN) OF THE SELJUKS

AHMET TOKSOY

Öz

Anadolu'nun fethi harekâtını bizzat yeni başkent Rey'den yönetmeye başlayan Sultan Tuğrul Bey bu harekâta Selçuklu şehzadelerini gönderdi. Amcası Yusuf Yınal'ın oğlu olup anne bir kardeşi olan İbrahim Yınal'ı Hemedan ve İsfahan il ve yörelerinin, diğer amcası Arslan Yabgu'nun oğulları Kutalmış ve Resul-Tegin'i Hazar Deniz'i bölgesinin, öteki amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan ile kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'yi Azerbaycan'ın fethiyle görevlendirdi. Ayrıca bu Selçuklu şehzadelerinin emrine kalabalık Türkmen kuvvetleri verildi. İbrahim Yınal birkaç yıl içinde Hemedan ve İsfahan bölgesini fethettikten sonra Dicle Irmağı'na kadar harekâtını başarıyla devam ettirdi. Devletin kuruluşunda büyük hizmetler gören ve Hasankale (Pasinler) Zaferi'ni kazanan İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in merkeziyetçi siyaseti sebebiyle Çağrı Bey, İnanç Yabgu ve Sultan Tuğrul Bey gibi başkenti Hemedan olmak üzere kendine ayrı bir hâkimiyet bölgesi sağlamak amacıyla harekete geçti.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu İmparatorluğu, Tuğrul Bey, İbrahim Yınal, Rey, Hemedan.

Abstract

Sultan Tuğrul Bey, starting to manage the conquest of Anatolia from the new capital Rey himself, sent Seljuk princes to this operation. He assigned İbrahim Yınal, the son of his uncle Yusuf Yınal having a mother and a brother, with the conquest of Hemedan and Isfahan provinces and regions, the sons of his other uncle Arslan Yabgu, Kutalmış and Rasul-Tegin with the conquest of the Caspian Sea region, and Hasan, the son of his other uncle, Musa Yabgu, and Yakuti, the son of his brother Çağrı Bey, with the conquest of Azerbaijan. In addition, crowded Turkmen forces were given to the orders of these Seljuk princes. İbrahim Yınal successfully continued his operation reaching the Dicle River after he conquered Hemedan and Isfahan region in a few years. İbrahim Yınal, who performed great services in the establishment of the state and won the Hasankale (Pasinler) Victory, took action to provide a separate domination region, the capital of which is Hemedan, as Çağrı Bey, İnanç Yabgu and Sultan Tuğrul Bey did, due to the centralized politics of Tuğrul Bey.

Key Words: Seljuk Empire, Tuğrul Bey, İbrahim Yınal, Rey, Hemedan.

Structured Abstract

After the Dandanakan Battle, when all Seljuk leaders (commander) and princes attended the general assembly in Merv, they took a decision, was sent to the Caliphate by the signature of Tugrul Bey to declare the historical victory. One of important decisions was that Tugrul Bey as sultan will live in Nişapur and will continue conquests to West direction. In accordance with taking decisions, conquests were begun in the west direction. İbrahim Yinal was charged with taking control of the Turkmen. Yinal, captured to Rey, moved to the Turkmens. Yabgu went towards to West and came to Azerbaijan, did not accept the authority to Tugrul Bey. Thus Tugrul Bey conquered Rey. Tugrul Bey gave order to reconstruct of ruined city of Rey and Tugrul Bey transferred state capital to Nişapur in order to manage the conquests of the West countries according to plan of invasions. After Rey was made capital city of state, Tugrul Bey as Sultan moved to Kazvin, was under the control of Mardavic, in order to continue to conquests and expand to borders but the public refused the surrender. Tugrul captured the city after a violent attack. Tugrul Bey commissioned to İbrahim Yinal, Kutalmış and Kavurt to complete the conquest of all Iran except for the eastern regions. These Seljuk princes, who took action immediately, conquered the city and the castels of Şehrîzûr, Hânîkin, Hulvan, Dinever, Karmisin, Gûrgan / Cûrcan, Damagan, Kûmis, Şiraz etc., were under the control of Bûveyhoğulları. In Iran Bûveyoğulları was completely destroyed in the reign of Tugrul. Oghuzes were spread to mountain regions then it was the rumor of expansion of İbrahim Yinal to Baghdad created an excitement. Kutalmış, Kavurt, Yakutî helped the activities of İbrahim Yinal to region of Gûrgan / Cûrcan, Damagan, Kûmis, Şiraz and İstahr. Tugrul, governed to invasion of West region and Anatolia from Rey, sent to Seljukid princes to this operation. Tugrul Bey charged İbrahim Yinal, the son of his uncale, with conquest of Hamedan and Isfahan, Kutalmış and Resul-Tegin were other uncle's sons with conquests of Hazar region, Yakuti, son of Çağrı Bey, and Hasan, the son of Musa Yabgu, charged with conquest of Azerbaijan. Following the capture of Hamedan with the operation of İbrahim Yinal, Dinever was taken over by the Seljuk forces. Then he stanted to Karmisin after a long siege, this place was connected to the Seljuks. İbrahim Yinal moved to Hulvan after being taken of this place. It was easily captured when the people evacuated the city. As it is seen, after conquering Hamedan and Isfahan region in a few years, he successfully continued his operation until the Tigris River. Kutalmış after successfully completing the conquest of Geylan and Tarim regions, he continued her operation and crossed the Aras River to enter Erran and Georgia. Meanwhile Kutalmış surround to Divine, Liparit, the Georgian-origin commander of Byzantine emperor Constantinople Monomakos IX, come to defend here. Kutalmış had to defeat Liparit in front of Gence. İbrahim Yinal, won the Pasins Victory after all this operation, due to Tugrul Bey's centralized politics, Çağrı Bey as İnaç Yabgu and Tugrul Bey, took action to provide a separate domination region such as Hamedan. Tugrul Bey had to take action against this attempt, which prevented the state expansion. Tugrul Bey sent news to İbrahim Yinal and reported the delivery of Hamedan and some Cibal castles and wanted to prevent rebellion. However, İbrahim Yinal refused this request and punished his vizier Abu Ali. Thereupon Tuğrul Bey walked on his brother with an army in 1050. When İbrahim Yinal's army were destroyed in first collissions, he took refuge to Sarmac Castle. After Sultan was recaptured Hamedan and some castles, he took the siege of İbrahim Yinal. Tugrul Bey was nice to Seljukid Prince. However, İbrahim Yinal

did not give up on the court case and he recruited old soldiers and withdrawn to Hamedan with a large army. This rebellion was the serious attempt of İbrahim Yinal (1058). Hamedan was the centre of İbrahim Yinal and his treasure was also here. Kutalmış and Resul-Tekin were together with İbrahim Yinal. Tugrul Bey moved rapidly from Hamedan and followed İbrahim Yinal in 1059, 10 January. İbrahim Yinal called for help from Turkmen. When he worried about this dangerous situation, Tugrul Bey asked for help by writing a letter to his vizier and wife Altun-can in Baghdad. Altun-can took Oghuz soldiers and set out for Hamedan. In the first meeting, the sultan defeated his brother. Upon this defeat, İbrahim Yinal asked for help from his brother Ertaş's sons Ahmet and Mehmet. When they came to help them with thirty thousand Türkmen, İbrahim Yinal became stronger. Tugrul Bey, who had little force beside him, was defeated by his brother in the war and then he went to Rey. Thus Sultan also asked for help by writing a letter to Çağrı Bey who was his brother. Thereupon, an important force came under the command of Alp Arslan, Kavurt and Yakutî, who were the sons of Çağrı Bey. The army of İbrahim Yinal was finally defeated in the great war that took place on August 3, 1059 at the Rey. İbrahim Yinal, was captured by Alp Arslan, was delivered to the sultan with his nephews Ahmet and Mehmet. Tugrul Bey sacrificed İbrahim Yinal and his nephews, who created a serious danger this time. According to the Turkish tradition, their holy blood could not be shed, for this reason they were ordered to be strangled with a bow.

Dandanakan Zaferi ile kurulan Selçuklu Devleti, sistemli olarak geliştirilen fetih planları gereğince kısa süre içerisinde sınırlarını genişletmek fırsatını buldu ve XI. yüzyıl Türk Dünyasının önemli bir devleti hâline geldi. Savaştan sonra Merv şehrinde bütün Selçuklu başbuğ ve şehzadelerinin de katıldığı Büyük kurultayda alınan bir kararla, kazanılan bu tarihi zaferi bildirmek amacıyla Tuğrul Bey'in imzasıyla, başta Abbasi Halifesi olmak üzere, bütün Karahanlı hükümdarına Buhara'da Ali Tekin-oğullarına, Böri-Tegin'e ve Türkistan büyüklerine, İran'daki yöresel emirliklere (Kâkûya-oğulları) birer fetihname gönderildi. Önemli kararlardan ve makalemizin ana konusunu ilgilendiren maddelerinden biri de Tuğrul Bey, fiilen ve hukuken Sultan olarak başkent Nişapur'da oturacak ve batı yönündeki fetihlerini üstlenecekti. Bu karar dolayısıyla İbrahim Yınal Kuhistan'a, Kutalmış Gürgan ve Damgan'a, Çağrı Bey'in oğlu Kavurt Bey Kirman'a atandı¹.

Muhakkak ki, Türkler, tarihte harpçi ve fatih millet olarak tanınırlar. Hayatı başka hiçbir millette görülmeyen ölçüde hareket hâlinde geçmiş ve tarihi dünyanın çeşitli bölgelerindeki savaşlar ve mücadeleler ortamında geçmiştir. Türk milletinin bu karakter yapısı çeşitli tarzlarda tefsir edilmiştir. Hakikaten Türk savaşları, tesadüf, kan dökücülük, servete susamışlık gibi iptidai ve yüksek görünme, şan ve şeref arzusu gibi basit içgüdülerle değil fakat doğrudan doğruya insanlıktan kaynak alan bir felsefi düşünceye dayanıyordu. Bu felsefenin temeli "güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar" dünyayı Türk idaresine almak ülküsü şeklinde özetlenebilir ki bu da "Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi" idi. Bunu Türk tarihinin çeşitli bölge ve devirlerinde bütün sayılı başbuğ, hakan ve sultanlar tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmasından tespit etmek mümkündür². Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Selçuklularda da canlı şekilde yaşıyordu. Tuğrul Bey ile başlayan bu anlayış Büyük Sultan Melikşah zamanında gerçekleşmiştir.

Oğuz başbuğu Arslan Yabgu'nun tutuklanmasından sonra Gazneli devlet adamlarının saldırılarına uğrayan Türkmenler batı yönünde harekete geçtiler. Yağmur, Bek-taş Gök-taş, Kızıl, Boğa/Buka, Oğuzoğlu Mansur, Anasioğlu gibi beylerin idaresinde bulunan Yabgulu Türkmenleri³, Dandanakan Savaşı'ndan önce kendilerine ihanet eden Kâkuyeoğulları emirlerinden Alâüddevle'nin elinde bulunan Rey şehrini ele geçirerek (1039) burada Kızıl Bey'in idaresinde bir Türkmen beyliği kurdular. Aynı yıl Kızıl Bey, Rey'de hayatını kaybetti. Bölgede hâkimiyetlerini güçlendirmek için akınlar yapmaya başladılar. Bu durum karşısında İsfahan Bölgesi'ne kaçan Alâüddevle, Yabgulu Türkmenlerine karşı Halifeden yardım istedi. Halifede durumu Tuğrul Bey'e bildirdi. Sultan Tuğrul Bey, bu sırada Dihistan Bölgesi'ni hâkimiyet altına almakla meşgul olan İbrahim Yınal'ı, Yabgulu Türkmenlerini hâkimiyet altına alması için görevlendirdi. Bunun üzerine Rey ve çevresindeki Türkmenler üzerine hareket eden İbrahim Yınal, Hemedan, Cibal ve Rey şehirlerini ele geçirdi. Selçuklu hâkimiyetini kabul etmeyen Yabgulular ise batıya doğru yönelerek Azerbaycan'a geldiler. Stratejik bir bölgenin ele geçirilmesi üzerine çok geçmeden Sultan Tuğrul Bey de Rey'e

¹ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul 2011, s. 106-107; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara 1995, s. 26-27.

² İbrahim Kafesoğlu, "Türk Fütuhât Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1971, s. 3-4.; Ahmet Toksoy, "Selçuklu Akınları ve Kocaeli Bölgesi", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa Ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri*, Kocaeli-2018, s. 171-184

³ Minhâc-i Sirâc el- Cüzcânî, Tabakât-ı Nâsirî, Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, Ankara 2015, s. 63-64.

gelmek için hareket etti ve burada İbrahim Yınal tarafından büyük ve görkemli bir törenle karşılandı⁴.

Tuğrul Bey daha sonra Köktaş, Buka/Boğa ve diğer Oğuz Beylerine yani Yabgulu Oğuzlarına haber göndererek onların gönlünü alarak yanına gelmelerini ve devletin hizmetine girmelerine davet etti. Tuğrul Bey'in elçisi onların yanına geldiğinde Zencan yöresindeki bir nehrin kıyısında konakladılar. Burada elçiye; "Tuğrul Bey'e de ki: "Bizi tevkif etmek niyetiyle bir araya toplamak niyetindesin. Korktuğumuz için senden uzak duruyoruz. Şimdi buraya konaklamış bulunuyoruz. Eğer üzerimize yürüyecek olursan Horasan'a veya Diyar-ı Rum'a gideriz ve hiçbir zaman seninle birlikte olmayız" dediler⁵.

Harap hâlde bulunan şehrin imarı için emir veren Tuğrul Bey, daha önce yapılmış olan fetih planlarına göre hâkimiyet altına alınması kararlaştıran batı ülkelerinin fetihlerini daha yakından yönetmek amacıyla devletin başkentini Nişapur'dan buraya nakletti. Şehirdeki eski hükümdarlık sarayını yıktırarak kendine yeni bir saray yaptırdığı gibi cami, medrese, han ve hamam inşa ettirdi. Ayrıca sultan burada kendi adına para da bastırdı (1042-1043)⁶. Sultan Tuğrul Bey, Rey'i devletin başkenti yaptıktan sonra fetihleri devam ettirmek ve dolayısıyla sınırları genişletmek amacıyla emir Mardavic'in yönetiminde bulunan Kazvin üzerine yürüdü. Fakat halk teslim olmayı reddetti. Tuğrul Bey, onlara hücum ederek ok yağmuruna tuttuğu gibi mancınıklarla da surları dövmeye başladı. Bunun üzerine halk surların önünde tutunamadı. Emir Mardaviç, Sultan Tuğrul Bey'e karşı koyamayacağını anlayınca "yıllık 80 bin altın vergi verme karşılığında" Selçuklu vasallığını kabul ederek buradaki yönetimini sürdürdü⁷.

Daha sonra sultan Tuğrul Bey, İsfahan emiri Feramurz bin Alâuddevle'yi de aynı şekilde Selçuklu devletine tabi olarak yıllık vergi şartıyla emirliğinin yönetiminde bıraktı. Fakat vergi vermeyi kabul etmeyip Selçuklu vasallığını reddeden Emir Gerşasf b. Alauddevle'nin elinden Hemedan'ı ele geçirdi. Daha sonra Dihistan emiri Kâmyar'ın emirliklerine son verip yerlerine başka atamalar yaptı. Bu seferden sonra Rey'e dönen Sultan Tuğrul Bey, doğu bölgelerinin dışında bütün İran'ın fethini tamamlamaları için İbrahim Yınal, Kutalmış ve Kavurt'u görevlendirdi. Derhal harekete geçen bu Selçuklu şehzadeleri, birkaç yıl içinde Büveyhoğullarının yönetiminde bulunan Şehrizûr, Hânikin, Hulvan, Dinever, Karmisin, Gûrgan/Cürcan, Damagan, Kûmis, Şiraz vb. gibi şehir ve kaleleri fethedip Selçuklu devleti hâkimiyeti içine almayı başardılar. Böylece Tuğrul Bey devrinde İran'daki Büveyhoğulları hükümrânlığı tamamen ortadan kaldırıldı⁸. Oğuzlar bu dağlık bölgelerde o kadar yayıldılar ki İbrahim Yınal'ın Bağdat üzerine yürümekte olduğu söylentisi, bir heyecan yarattı. Kutalmış, Kavurt, Yakufî gibi Selçuklu başbuğları

⁴ İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Târih, IX. Çvr. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 377-379; Turan, Selçuklular Tarihi, s. 111; Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 29-30; Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 2004, s. 59; İbrahim Kafesoğlu, Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul 2014, s. 30.

⁵ İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Târih, IX. s. 388

⁶ İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Târih, IX, s. 175.

⁷ İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Târih, IX. s. 388

⁸ Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mirhând, Ravzatu's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye), Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, Ankara 2015, s. 76; İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Târih, IX. s. 388; Turan, Selçuklular Tarihi, s. 111-112; Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 30.

Gürgan/Cürcan, Damgan, Kûmis, Şiraz ve İstahr taraflarında yapılan bu faaliyetlerde görev alan İbrahim Yınal'a yardımcı oldular. Bu arada Zencan havalisine gelen ve burada yerleşen Yabgulu Türkmenleri, Sultan Tuğrul Bey'in itaat teklifini kabul etmeyerek Anadolu istikametine doğru hareket ettiler⁹.

Anadolu'nun fethi harekâtını bizzat yeni başkent Rey'den yönetmeye başlayan Sultan Tuğrul Bey bu harekâta Selçuklu şehzadelerini gönderdi. Amcası Yusuf Yınal'ın oğlu olup anne bir kardeşi olan İbrahim Yınal'ı Hemedan ve İsfahan il ve yörelerinin, diğer amcası Arslan Yabgu'nun oğulları Kutalmış ve Resul-Tegin'i Hazar Deniz'i bölgesinin, öteki amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan ile kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'yi Azerbaycan'ın fethiyle görevlendirdi. Ayrıca bu Selçuklu şehzadelerinin emrine kalabalık Türkmen kuvvetleri verildi¹⁰.

İbrahim Yınal Hemedan üzerine yürüdü. Daha önce Selçuklu hâkimiyetini kabul etmiş olan Gerşasf b. Alaüddeve, İbrahim Yınal'ın üzerine geldiğini haber alınca kaçtı ve İbrahim Yınal şehre ele geçirdi. Ardından Dinever Selçuklu kuvvetleri tarafından hâkimiyet altına alındı. Burada işleri yoluna koyan Selçuklu başbuğu Karmisin üzerine hareket etti. Uzun süren kuşatmadan sonra burası da Selçuklulara bağlandı. İbrahim Yınal buranın hâkimiyet altına alınmasından sonra Hulvan'a hareket etti. Şehir halkı şehri boşalttığı için şehir kolaylıkla ele geçirildi¹¹. Görüldüğü gibi birkaç yıl içinde Hemedan ve İsfahan bölgesini fethettikten sonra Dicle Irmağı'na kadar harekâtını başarıyla devam ettirdi. Öte yandan Kutalmış da Geylan ve Târim bölgelerinin fethini başarıyla tamamladıktan sonra harekâtına devamla Aras Irmağı'nı geçerek Erran ve Gürcistan'a girmeyi başardı. Bu arada Kutalmış, Bizans imparatoru IX. Konstantinos Monomakos'un, Gürcü asıllı kumandanı Liparit yönetiminde sevk ettiği ordunun, Divin'i kuşatıp sıkıştırması üzerine onları savunmak amacıyla harekete geçerek Liparit'i Gence önlerinde kesin bir yenilgiye uğratarak çekilmek zorunda bıraktı¹².

Devletin kuruluşundan beri büyük hizmetler gören ve Hasankale/Pasinler Zaferi'ni kazanan İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in merkeziyetçi siyaseti sebebiyle Çağrı Bey, İnanç Yabgu ve Sultan Tuğrul Bey gibi başkenti Hemedan olmak üzere kendine ayrı bir hâkimiyet bölgesi sağlamak amacıyla harekete geçti. Tuğrul Bey devletin genişlemesine engel ve parçalanmasına amil olan bu teşebbüs karşısında harekete geçmek zorunda kaldı. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'a haber göndererek Hemedan ve bazı Cibal kalelerinin teslimini bildirdi ve isyan çıkarmasını engellemek istedi. Ancak İbrahim Yınal bu talebi reddettiği gibi arada fesat karıştırdığı için de veziri Ebu Ali'yi cezalandırdı. Bunun üzerine Tuğrul Bey, 1050'de yüz bin kişilik bir ordu ile kardeşinin üzerine yürüdü. İlk çarpışmalarda ordusu bozulan İbrahim Yınal Sarmac kalesine sığındı¹³. Sultan, Hemedan ve diğer bazı kaleleri yeniden ele geçirdikten sonra İbrahim Yınal'ı kuşatarak teslim aldı. Fakat Tuğrul Bey, bu kudretli Selçuklu şehzadesine karşı âlicenap davrandı. Onu affetmekle kalmadı, kendisine memleketlerinin çoğunu iktâ olarak vermek veya yanında kalmak şıklarından birini kabul

⁹ Turan, Selçuklular Tarihi, s. 111-112.

¹⁰ Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 34; Ahmet Toksoy, "Selçuklu Akınları ve Kocaeli Bölgesi", s.171-184

¹¹ İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Târih, IX. s. 402-403

¹² Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 34.

¹³ İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Târih, IX. s. 422; Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 59; Turan, Selçuklular Tarihi, s. 125-126.

teklifini yaparak onun yüksek şahsiyetine karşı saygı gösterdi. İbrahim Yınal, sultanın yanında kalmayı tercih etti¹⁴.

Bu isyan hakkında yorum yapan Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen; “ Devlet kurulduktan sonra baş gösteren ilk mücadele böylece neticelendi. Verilen malumattan anlaşılıyor ki, Yınal’ın hedefi sarıh değildir. Fakat bu anda Tuğrul’u tahtan indirerek devletin başına geçmek iddiasında bulunmadığı muhakkaktır. Hatta kendisinin başında bulunacağı müstakil bir devlet kurmak istediği de şüphelidir. Onun istediği ele geçirdiği sahaları, fetih hakkı olarak kendisine bırakılmasından ibaretti. Yınal’ın isyan ettiğinden dolayı pişman olduğu, Sultan Tuğrul Bey’in iktâ etmek istediği sahaya gitmeyerek yanında kalmayı tercih etmesinden anlaşılıyor. Böylece kendi rızasıyla devlet hizmetinde gene bir kumandan durumuna gelen Yınal’ın bundan sonra Tuğrul Bey’in yanından ayrılmadığı görülüyor¹⁵”.

Tuğrul Bey, 1050 Haziran’ında İsfahan Emiri Ebû Mansur b. Alâuddevle Sultan Tuğrul Bey’e karşı sabit ve istikrarlı bir siyaset takip etmiyordu. Bazen itaat arz edip onun tarafına geçiyor, bazen de Sultan’dan ayrılıp Bağdat’a hâkim olan El-Melikü’r-Rahim’e itaat ediyordu. Tuğrul Bey, bu duruma son vermek üzere İsfahan üzerine hareket etti. Bir yıl kadar şehri kuşatma altına aldı. İki taraf arasında birçok savaş vuku buldu. Şehirde sıkıntının baş göstermesi üzerine Tuğrul Bey’e haber gönderip itaat arz edeceklerini bildirdiler. Ancak Tuğrul Bey, şehri teslim etmedikleri müddetçe buna razı olmayacağını bildirdi. İyice sıkıntıya düşmeleri üzerine şehri Tuğrul Bey’e teslim ettiler. Büveyhî Melik ur-Rahim ile kendi aleyhinde münasebete girişmesi sebebiyle İsfahan’ı kuşattı. Tuğrul Bey, muhasara bir yıl uzadığı için gönderdiği bir kıta asker ile de Fars eyaletinin bazı kalelerini fethettirdi. Böylece 1051’de İsfahan fethedildi¹⁶.

Tuğrul Bey Musul seferinde iken amcası Arslan Yabgu’nun oğlu Resul-Tekin Basra, Ahfaz ve Şiraz taraflarını istila etti. Sultan merkeziyetçi devleti kurmak davasında kararlı olduğundan dolayı Musul’dan dönünce bu havalinin valisini Hezâr-esb’i Resul-Tekin’in üzerine gönderdi. İki taraf arasında vuku bulan savaşta Resul-Tekin mağlup ve esir edildi ve Bağdat’a sevk edildi. Halife’nin araya girmesi üzerine affedildi¹⁷.

Bu isyanın bastırılmasından az sonra Bağdat’a gelen mektuplarda, İbrahim Yınal’ın Musul’dan¹⁸ ayrıldığını ve arkasından da Türkmenlerin Cibâl taraflarına gittiği bildiriliyordu. İbnü’l-Esir’in kaydına göre “İbrahim Yınal 1058’de Musul’dan ayrılarak Cibâl bölgesine gitti. Tuğrul Bey, onun adı geçen bölgeye gidişini isyan olarak kabul etti. Ve bir elçi göndererek yanına çağırtdı. Aynı şekilde de Halife de İbrahim Yınal’a bir mektup göndererek dönmesini istedi. Bunun üzerine İbrahim Yınal Bağdat’ta bulunan Sultanın yanına geldi. Vezir el-Kündüri onu karşılamağa çıktı. Halife de İbrahim Yınal’a hil’atlar gönderdi”¹⁹. Bu durum şehzadelerin Tuğrul Bey’in merkeziyetçi siyasetine karşı harekete geçtiklerine delalet eder. Bununla birlikte halifenin ve Tuğrul Bey’in elçileri İbrahim Yınal’ı

¹⁴İbnü’l-Esir, El Kâmil Fi’t-Târih, IX, s. 422-423

¹⁵Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 59.

¹⁶İbnü’l-Esir, El Kâmil Fi’t-Târih, IX, s. 427

¹⁷İbn ül-Esir, El Kamil Fi’t-Tarih, IX, s. 221.

¹⁸Tuğrul Musul seferinden sonra Musul ve çevresini İbrahim Yınal’a tevcih ederek yirmi bin dinar verdi. *Bak.* Gregory Abû’l-Farac, Abû’l-Farac Tarihi, I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, s. 310; Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 59.

¹⁹İbnü’l-Esir, El Kâmil Fi’t-Târih, IX, s. 484

harekete geçmeden Bağdat'a dönmeye ikna ettiler²⁰. Aslında Sultan Tuğrul Bey, kardeşinin isyan edeceği şayiasının çıkması üzerine ona hediye ve hil'atlarla birlikte elçi göndererek (Nisan 1058) acele Bağdat'a gelmesini emretti. Davete icabet eden Yınal, Bağdat'a geldi (30 Nisan 1058) ve büyük bir törenle karşılandı²¹.

Bağdat'ta çok iyi karşılanan İbrahim Yınal, Besasiri'ye karşı seferle görevlendirildi. İbrahim Yınal, Arslan Besasiri ve müttefiki Kureyş'e elçi göndererek Tuğrul Bey'e itaat etmeye davet etti. Gerçekte ise Mısır Fatımî halifesinden para, hil'at, unvan ve sancak istemekte. Böylece Tuğrul Bey'i tahtan indirecek olan İbrahim Yınal bütün memleketi ele geçirerek hükümdar olacaktı. Diğer yandan Tuğrul Bey, Yınal'ın Besasiri ile olan münasebet ve ittifakını, Halife'nin veziri vasıtasıyla haber alır almaz Musul'a gitmeye karar verdi²².

İbrahim Yınal'ın Cibâl taraflarına gitmek için Musul'dan ayrılmasından sonra Irak idaresi ve kumandanlığına tayin edilen Erdem ve Aytekin'in emrinde az bir kuvvet kalmıştı. Bunun üzerine Arslan Besasiri ve Kureyş Musul'u kuşattılar. Dört ay dayanan Selçuklu Başbuğları Bağdat'a çekildiler. Sonunda kaleyi ele geçiren Besasiri kaleyi yıktı. Durumun nazik bir durum alması üzerine Tuğrul Bey ikinci Musul seferine çıkmaya karar verdi. Ancak Tuğrul Bey, Nevruz bayramı dolayısıyla askerlerini dağıtmıştı ve yanında çok az asker bulunuyordu. Besasiri ve Kureyş, Sultanın üzerlerine geldiğini duyunca şehri tahrip ederek kaçtılar. Sultan onları takip ederek Nusaybin'e kadar geldi. İbrahim Yınal'da saltanat davasından vazgeçmeyerek eski askerlerinden ve mensuplarından mürekkep büyük bir ordu ile Hemedan'a doğru çekildi. Bu isyan İbrahim Yınal'ın ciddi teşebbüsü idi. (1058)²³

Hemedan İbrahim Yınal'ın merkezi durumundaydı ve hazineleri burada bulunuyordu. Kutalmış ve Resul-Tekin gibi şehzadeler de kendisi ile birlikte hareket ediyordu. Tuğrul Bey, Nusaybin'den süratle hareket edip İbrahim Yınal'ı takibe koyuldu. Sultan, Hemedan'a İbrahim Yınal'dan önce geldi (10 Ocak 1059). Bunun üzerine Türkmen obalarına gelen İbrahim Yınal, onlardan kendisine yardım etmeleri konusunda söz aldı. Bu tehlikeli durum karşısında endişeye kapılan Tuğrul Bey, Bağdat'ta bulunan veziri ve hanımı Altun-can'a²⁴ mektup yazarak yardım istedi²⁵. Altun-can²⁶, Oğuz askerlerini yanına alarak Hemedan'a doğru yola çıktı. Yapılan ilk karşılaşmada sultan, kardeşini mağlup etti. Bu mağlubiyet üzerine İbrahim Yınal, kardeşi Ertaş'ın oğulları Ahmet ve Mehmet'ten yardım istedi. Onlarda yanlarında otuz bin Türkmen ile yardıma gelince İbrahim Yınal daha da güçlendi. Yanında az kuvvet bulunan Tuğrul Bey vuku bulan savaşta kardeşine yenilerek Rey'e

²⁰ Turan, Selçuklular Tarihi, s. 136.

²¹ Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 60.

²² Gregory Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, I, s. 313; Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 60-61.

²³ Mîrhând, Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hulefâ, s. 80-81; İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Târih, IX, s. 484; Turan, Selçuklular Tarihi, s. 136.

²⁴ Altuncan, Harezmi bölgesinde dünyaya geldi. Önce Harezmi-şah Harun ile evlendi. Bu evlilikten Enuşirvan adlı bir çocuğu dünyaya geldi. Daha sonra Harun'un öldürülmesi üzerine dul kaldı. Tuğrul Bey, Harezmi bölgesini ele geçirdikten sonra Harezmi ailesinden bir kız ile evlenmek istedi. Vezir el-Kündürî, zeki, akıllı ve bir o kadar da dillere destan bir güzelliğe sahip Altuncan Hatun'u Tuğrul Bey'e söyledi ve nihayet 1040/1041'de Tuğrul Bey ile Altuncan evlendi. Daha geniş bilgi için *bak.* Mualla Uydu Yücel, Bozkırın Asenaları, İstanbul 2019, s. 69-71

²⁵ İbnü'l-Esir, Halifenin Vezir el-Kündürî ve Altuncan'ın yardıma gitmelerine engel oldu. İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Târih, IX, s. 485

²⁶ Gregory Abû'l-Farac, Altun-can'ın Tuğrul Bey tarafından çok sevildiğini ve saltanat işlerinde sultana yardımcı olduğunu ifade etmektedir. *Bak.* Gregory Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, I, s. 315.

çekildi²⁷. Bunun üzerine Sultan kardeşi Çağrı Bey'e²⁸ de mektup yazarak "Kardeşim hakkımı almaya ve saltanatımı yıkma çalışıyor; yardım ve imdadınıza mutlak ihtiyacım var." diyerek yanına çağırdı. Bunun üzerine Çağrı Bey'in oğulları Alp Arslan, Kavurt ve Yakutî kumandasında mühim bir kuvvet geldi. İki taraf arasında Rey havalisinde 3 Ağustos 1059'da vuku bulan büyük savaşta nihayet İbrahim Yınal'ın ordusu mağlup oldu. Alp Arslan tarafından esir alınan İbrahim Yınal, yeğenleri Ahmet ve Mehmet ile birlikte sultana teslim edildi. Tuğrul Bey, birkaç defa isyan eden bu sefer ciddi bir tehlike yaratan İbrahim Yınal ve yeğenlerini fedaya mecbur kaldı. Hanedan azası oldukları ve Türk geleneğine göre mukaddes kanları akıtılmayacağı için yayın kirişi ile boğdurulmalarına emir verildi²⁹.

Dandanakan Meydan Muharebesi'nden sonra alınan kararları büyük bir ciddiyetle ele alan Sultan Tuğrul Bey, Anadolu üzerine seferleri başlatmadan önce Irak-ı Acem'in batı bölgelerinin hâkimiyet altına alınması için Selçuklu ailesinin en önemli şehzadeleri görevlendirildi. İbrahim Yınal, Kutalmış, Resul Tekin, Yakutî ve Kavurt Beyler üzerlerine aldıkları görevleri başarı ile yerine getirdiler. Oğuz hâkimiyeti birkaç yıl içerisinde Irak-ı Acem/İran ile birlikte Irak-ı Arap/Irak bölgesinde yerleşti. Merv'de toplanan kurultayda Tuğrul Bey eline bir ok alarak kırdı. İki ok aldı onları da kırdı. Üç ok alarak kırmakta zorlandı ve eğer birlik olunursa kimsenin Selçukluları yıkamayacağını söyledi. Böylece o, merkezi idarenin önemine vurgu yaptı. Hükümdarlığı sırasında bunu gerçekleştirmek için mücadele etti. Ancak zaman zaman yeni hâkimiyet altına alınan batı bölgelerinde isyanlarla karşılaştı ki üvey kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanı bunlardan birisidir. Sonuçta isyan bastırıldı ve hâkimiyet yeniden tesis edildi.

²⁷ İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Târih, IX. s. 485-488; Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 61; Kafesoğlu, Selçuklular, s. 35.

²⁸ Mîrhând, bu sırada Çağrı Bey'in öldüğünü ve yerine Alp Arslan'ın geçtiğini ifade etmektedir. *Bak.* Mîrhând, Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ, s. 83.

²⁹ İbn ü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Tarih, IX, s. 488-489; Mîrhând, Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ, s. 83; Turan, Selçuklular Tarihi, s. 136-138.

Kaynaklar

- Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I. çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1987.
- İbn ül-Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih, IX*, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987
- Kafesoğlu, İbrahim, "Türk Fütihat Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1971.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 2014.
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 2004.
- Minhâc-i Sirâc el- Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî, Tercüme ve Notlar*, Erkan Göksu, Ankara, 2015.
- Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, Ankara, 2015.
- Sevim, Ali, Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 1995.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 2011.
- Yücel, Mualla Uydu, *Bozkırın Asenaları*, İstanbul 2019